УДК 1:37(477)

Надія Ашиток, *кандидат філологічних наук,*
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

МОВНА КАРТИНА ЯК СИСТЕМА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СВІТУ

У статті розглядається специфіка формування мовної картини світу у свідомості молоді у філософсько-освітньому контексті, відзначаються проблеми, які виникають під час цього процесу.

***Ключові слова**: мовна картина світу, мова, освітній процес.*

В статье рассматривается специфика формирования языковой картины мира в сознании молодежи в философско-образовательном контексте, отмечаются проблемы, которые возникают во время этого процесса.

***Ключевые слова**: языковая картина мира, язык, образовательный процесс.*

In the article the specific of forming of linguistic picture of the world is examined in consciousness of young people in philosophical-educational context, problems which arise up during this process are marked.

***Key words**: linguistic picture of the world, language, educational process.*

Постановка проблеми. Проблеми вдосконалення освіти завжди хвилювали науковців. Сьогодні актуальність цієї проблеми набула загальноцивілізаційного масштабу та життєво важливого значення для світу в цілому і, звісно, для України. Пошуки шляхів удосконалення освіти тривають, зокрема, й у плані шляхів формування мовної картини світу як необхідної складової у процесі соціалізації особистості, адже абсолютно очевидно, що, розвиваючись у соціумі, індивід з необхідністю засвоює в освітніх закладах деяку частину надіндивідуального комплексу репрезентованих мовними засобами універсальних знань, без яких неможливе становлення людини. Опановуючи мовний досвід спільноти, закріплений у структурі мови, і досвід, репрезентований мовними засобами, індивід залучається до світу уявлень і понять, що існували до нього. Одночасно з цим у зміст мислення індивіда входить і дослідне, перцептивне знання, сформоване на основі засвоєних надіндивідуальних знань, що також не відбувається без мовного посередництва. Крім того, психічна діяльність індивіда, яка, безумовно, формується під впливом системи колективних уявлень про світ, дивовижним чином пов'язана з розвитком мови особистості. Фактично зміст і структура знання є суто індивідуальними, а тому провідною метою освіти є створення умов для успішної інтеріоризації індивідом соціальних знань, які повинні стати його особистим досвідом. Тільки особистість зі сформованою (на основі засвоєних знань, створених людством і закріплених ним переважно у мові) картиною світу здатна ці знання успішно реалізувати, примножити і передати у майбутньому своїм нащадкам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль мови у становленні особистості надзвичайна, про що написано чимало у працях вітчизняних і зарубіжних науковців минулого і сучасності – Я.А. Коменського, Й.Г. Песталоцці, Ф. Дістервега, К.Д. Ушинського, М.П. Драгоманова, В.О. Сухомлинського та ін.). До актуальних для сьогодення належить, на наш погляд, питання: яким чином мова фіксує набуті людьми знання. Саме це – розглянути мовні засоби фіксації набутих в освітніх закладах знань і є **метою даної статті**. Дослідження у цьому напрямку сприятимуть не тільки більш ґрунтовному розумінню ролі мовної картини світу у становленні особистості, а й визначенню шляхів її формування. Передусім слід проаналізувати мовну картину світу як систему, а це означає – доцільно виділити її рівні (складові), а потім з'ясувати специфіку репрезентації світу на кожному з них. Уявлення про мовну картину світу як систему є основоположним, адже "кожна мова відображає певний спосіб сприйняття і устрою світу, або його мовну картину" [10], що є сукупністю включених у значення різних слів і виразів уявлень про світ, які формують єдину систему поглядів і установок, що в тому або іншому ступені поділяється всіма, хто говорить на даній мові. Усвідомлення мовної картини світу як системи є не лише визнанням організованої єдності мовних засобів, а й дослідницькою установкою, позаяк вибір системи координат, у межах яких розглядатиметься об'єкт, впливатиме на розкриття специфіки об'єкту, що вивчається. Ця система обирається відповідно до певної прагматичної установки. Обравши систему координат, ми прагнемо до найповнішого розкриття специфіки об'єкту, показуючи, за якими

© Н. Ашиток, 2010

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

ознаками відрізняється даний об'єкт від інших компонентів системи, за якими ознаками він збігається з іншими її складовими, як він з ними взаємодіє. Рівень пізнання об'єктів у межах системи визначатиметься обсягом знань про ознаки, що відрізняють даний об'єкт від інших або урівнюють його з іншими об'єктами, а також обсягом знань про всі можливі випадки взаємодії цього об'єкту з іншими об'єктами.

Виклад основного матеріалу. Загалом мовна картина світу являє собою систему мовних знаків – дискретних одиниць різної матеріальної природи, за допомогою яких відбувається кодування пізнаного. Це кодування необхідне для того, щоб не лише зберігати інформацію, а й об'єктивувати її для передачі від одного індивіда до іншого. Для розуміння мовної картини світу як системи важливо відзначити: зв'язок матеріальної сторони слова з позначеним встановлюється не свавільно, а згідно вимог системи, до якої входить мовна одиниця. Мовна система має свої особливості організації і закони розвитку. Наприклад, однією з важливих особливостей її розвитку є те, що зв'язок звукових оболонок з новими значеннями значною мірою визначається вже існуючою системою відношень між комплексами звуків і референтами. У новому слові як елементі системи є те, що привноситься цією системою незалежно від волі того, хто говорить. Від бажання носія мови деякою мірою залежить вибір тих ознак, за якими називають предмети, явища, процеси, властивості, стани, відношення, проте той, хто говорить, вибирає в явищі лише ті ознаки, які вже позначені в мові. Тому помилково стверджувати, що звукові оболонки слова можуть бути довільними. Для підтвердження цієї думки використаємо наступний приклад. В українській літературній мові існує назва *білка*. У бойківських говірках для позначення цієї тварини є й інші найменування. Так, у словнику М.Й. Онишкевича наводяться такі назви: *вивірка, черепаня, цубирка* [9: 1, 97; 2: 358, 367]. До речі, *вивіркою* називають чорну тварину, яку відрізняють від коричнево-білої, позначеної словом *білка*, утвореного від прикметника *білий*. Декому може здатися, що наявність не лише в різних мовах, а й в одній неоднакових найменувань для одного і того ж об'єкту свідчить про те, що звуковий комплекс обирається довільно. Між тим, ми не можемо позначити тварину, наприклад, словом *сквaрел*, адже нас не зрозуміють (пор. англ. squirrel "білка", крім того існують певні правила утворення назв. Зокрема, у бойківських говірках згадану тварину названо за кольором хутра (*білка*), наявністю хутра кількох кольорів у однієї тварини (*черепаня*, що однокореневе з *черепатий* "латаний, із кусків скла" та черепаня "розбита та обвита дротом люлька"), здатністю до швидкого руху (*вивериця*, яке однокореневе з *вивертатися* "крутитися", "швидко рухатися"; *цубирка*, що зближене з *цубиркатися* "крутитися", "перекидатися"). Саме у межах цих правил і відбувається словотворення.

Як репрезентується узагальнений зміст у словах? Більшість самостійних слів узагальнюють двічі, тому у слові потрібно виділити дві складові, два рівні узагальнення: 1) вказівка на те явище, яке узагальнюється і 2) вказівка на те, як дане явище узагальнюється. Інакше кажучи, у слові виражена вказівка на певне явище і вказівка на сторону, з якої це явище розглядається. Вказівка другого рівня узагальнення репрезентована, наприклад, об'єднанням слів в різні частини мови. Слова *груша, біль, стрибок, час, простір* називають різні явища, але ці різні явища розглядаються з одного і того ж боку, адже слова, що називають їх належать до однієї і тієї ж частини мови, які відрізняються одна від одної комплексом ознак, по-різному позначених. Слова *третій, тричі, три* вказують на одне і те ж явище, але це явище розглядається з різних сторін, тому ці слова належать до різних частин мови. Вказівка другого рівня репрезентується також включенням слова до складу різних лексичних об'єднань (синонімічних, антонімічних та ін.). Зміст слів може бути багатозначним, що також є своєрідним засобом узагальнення (за певною ознакою, функцією, суміжністю та ін.). Лексико-семантичні і граматичні категорії фактично є напрямами, за якими відбувається об'єднання явищ, позначених мовними одиницями з цими категоріями. Для визначення категоріального значення певної частини мови слід враховувати не лише граматичні категорії і синтаксичне функціонування слів, що об'єднуються в дану частину мови, а й усю сукупність явищ, які узагальнюються цією частиною мови.

Фактично на основі двох рівнів узагальнення виділяються два рівні у складі змісту мовної картини світу: референтно-узагальнювальний рівень, особливо тісно пов'язаний з концептуальною картиною світу, і категоріально-узагальнювальний. Перший рівень представлений лексичною системою мови, другий – лексико-семантичною і граматичною. Найбільш тісно пов'язаний з концептуальною картиною референтно-узагальнювальний рівень, а тому у працях з філософії значно частіше досліджується саме цей мовний аспект. Деякі з концепцій мовної

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

картини світу підкреслено словоцентричні, наприклад, концепція Л. Вайсгербера. А це відбувається можливо тому, що в лексичній системі мови легше, ніж в інших, виявити "світоглядну" природу мовної картини світу. В якості прикладів різної концептуалізації позамовної дійсності у природних мовах часто наводять такі фрагменти лексичних систем, як назви частин тіла, системи позначення кольорів або терміни спорідненості. Наприклад, в українській і російській мовах для позначення найближчих родичів використовуються два слова залежно від статі родича – *брат* і *сестра*. У японській мові цей фрагмент системи термінів передбачає більше розчленовування: обов'язковою у них є вказівка на відносний вік родича; інакше кажучи, замість двох слів зі значенням "брат" і "сестра" використовується чотири: *ani* "старший брат", *ane* "старша сестра", *otooto* "молодший брат", *imooto* "молодша сестра". Крім того, в японській мові є також слово зі збірним значенням *kyoodai* "брат або сестра", "брати і сестри", яким позначають найближчого родича (родичів) незалежно від статі і віку (подібні узагальнювальні назви зустрічаються і в європейських мовах, пор. англійське *sibling* "брат або сестра"). Можна говорити про те, що спосіб концептуалізації світу, яким користується японець, передбачає більш дрібну понятійну класифікацію в порівнянні зі способом концептуалізації, який властивий українській і російській мовам [10].

Важливо пам'ятати, що не всяке знання вербалізується. Людина розуміє не те, що дозволяє їй мова, а репрезентує мовними засобами суб'єктивно актуальний для неї в даній мовній ситуації зміст мислення. Викладене є розвитком думки Л. Вайсгербера, який вважав: між людиною і дійсністю знаходиться світ мислення, що є посередником, і мова, в якій репрезентоване певне уявлення про світ. "Рідна мова, – писав дослідник, – створює основу для спілкування у вигляді вироблення схожого у всіх його носіїв образу мислення. Причому і уявлення про світ, і образ мислення – результати процесу світоутворення, який постійно відбувається у мові, пізнання світу за допомогою специфічних засобів даної мови в даному мовному співтоваристві" [3, 111 – 112]. Л. Вайсгербер використовував багато лексичних прикладів з метою показати залежність людини від мови. До цих прикладів належить наведений нижче, в якому філософ відповідає на питання: як у свідомості формується світ зірок. Об'єктивно, зауважує він, ніяких сузір'їв не існує, позаяк те, що ми називаємо *сузір'ями*, насправді є скупченням зірок лише з нашої, земної точки зору. У реальності ж зірки, які ми довільно об'єднуємо в одне "сузір'я", можуть бути розташовані одна від одної на величезних відстанях. Проте зоряний світ у нашій свідомості виглядає як система сузір'їв. Отже, на формування світогляду мова впливає внаслідок засвоєння дітьми слів, які змушують їх з дитинства творити в свідомості свій світ зірок, адже, засвоюючи ці найменування від дорослих, вони переймають й уявлення, пов'язані з ними. А позаяк у різних мовах є неоднакове число зоряних найменувань, то й у їхніх носіїв будуть різні зоряні світи. Так, у грецькій мові Л. Вайсгербер знайшов лише 48 найменувань, а в китайській – 283. Ось чому у грека – свій зоряний світ, а у китайця – свій. Подібно впливають на світогляд, за Вайсгербером, й інші класифікації, які є в картині світу тієї або іншої мови. Саме вони зрештою і задають людині ту картину світу, яка міститься в її рідній мові.

Визнаючи високий авторитет Лео Вайсгербера, як автора концепції мовної картини світу, сучасні учені, однак, прийняти ідею її автора про те, що влада рідної мови над людиною непереборна, не можуть. Не заперечуючи безпрецедентного впливу мовної картини світу на мислення людини, її світогляд, необхідно, в той же час, вказати на первинність немовного (невербального) способу пізнання, при якому не мова, а сам об'єкт задає той або інший напрям думці. Таким чином, мовна картина світу зрештою впливає на світогляд, але формує її сам світ, з одного боку, і незалежна від мови концептуальна точка зору людини на нього, з іншого [10]. Крім того, слід брати до уваги, що людина здатна удосконалювати ті класифікації, які уже існують, відображаючи новації у мові, або й відмовлятися частково або повністю від деяких класифікацій, що призводить до архаїзації цілого лексичного пласту або його забуття. Мова – це засіб, за допомогою якого людина здатна осягнути світ, проте ніяк не деміург, здатний у шорах тримати її мислення.

Як уже відзначалось, найчастіше представництво концепту – одиниці колективного знання/свідомості, що має мовне вираження і відмічена етнокультурною специфікою [5, 64 – 72], – приписується слову, а саме слово отримує статус імені концепту – мовного знаку, що передає зміст концепту якнайповніше та адекватно [4, 1]. Слово як елемент лексико-семантичної системи мови завжди реалізується у складі тієї або іншої лексичної парадигми, що дозволяє його інтерпретувати як: 1) інваріант лексичної парадигми, представлений лексико-

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

семантичними варіантами цього слова; 2) ім'я смислового ряду, утвореного, наприклад, синонімами, що співвідносяться з одним з цих варіантів слова [6, 4; 7]. У будь-якому разі, концепт, як правило, співвідноситься більше, ніж з однією лексичною одиницею. Логічним завершенням подібного підходу є його співвідношення з планом вираження всієї сукупності різнорідних (власне лексичних, фразеологізмах та афористичних) засобах, що описують його в мові, тобто зрештою концепт співвідноситься з планом вираження лексико-семантичної парадигми [5, 64 – 72]. Відношення окремих концептів і його реалізацій у лексичній системі здатні репрезентуватися гіпонімічними та родо-видовими структурами [2, 50 – 53]. Також теоретично відношення концепт – його мовна реалізація можна було б змоделювати на базі антонімічної парадигми в лексиці, що фіксує відмінності усередині однієї і тієї ж сутності (*радість-горе, щастя-біда, любов-ненависть* та ін.).

Звичайно, репрезентація дійсності у мовній картині світу не обмежується лише лексичними та лексико-семантичними підсистемами мови, є й деякі інші плани, рівні, ранги репрезентації, що досліджувались у працях О.О. Потебні, Ф. Боаса, Е. Сепіра, Б. Головіна та ін. Дійсно, репрезентація у мові залежна від типології значень мовних одиниць та їх категорій, які залежно від пізнавальної установки діляться на розряди, тобто відбувається розподіл граматичних категорій, частин мови, членів речення і типів речень. Наприклад, односкладні речення використовуються з метою виділення і актуалізації, двоскладні здатні виконувати не тільки згадані функції, а й функцію вираження включення. Означення як член речення зазвичай виконує функцію виділення, присудок – функцію включення, обставини місця і часу – функцію актуалізації [8, 49]. З позиції узагальнення явищ об'єктивної реальності виділяються частини мови, серед яких іменники узагальнюють різноманітні факти: істот, предмети, явища природи і суспільного життя, речовини та ін., прикметники – ознаки, дієслова – стани, прояви ознак, зміни ознак, різні типи процесу, просторові відношення між предметами та ін., прислівники – якісні ознаки дії, ступені проявів процесів, ознаки процесів, виражених в певному ступені, місце або напрям процесу, мету та ін., числівники – кількісні поняття, займенники служать для вираження низки значень, пов'язаних з категоріями предмету, особи, ознаки, кількості та обставин, прийменники узагальнюють просторові, причинні, часові, цільові, присвійні і деякі інші відношення між предметами, предметами і процесами, ознаками і предметами, союзи – часові, просторові, причинні, цільові, порівняльні та інші відношення між фрагментами дійсності, що позначаються словами, словосполученнями і реченнями та ін.

Цікавий погляд на мовну репрезентацію світу за допомогою граматичних категорій мав основоположник етнолінгвістики – американський антрополог Франц Боас, який пов'язував їх виникнення з уявленням про функції систематизації і класифікації, ґрунтуючись на тривіальному, на перший погляд, міркуванні: число граматичних показників у конкретній мові відносно невелике, кількість слів, хоча й велика, але обмежена, а от кількість явищ, що позначаються, нескінченна. Яким же чином мова з її обмеженими засобами здатна позначити світ, у якого немає меж? Франц Боас припускає, що мова використовується для позначення класів явищ, а не кожного явища окремо, і відзначає – класифікацію кожна мова здійснює по-своєму, у межах системи. У ході класифікації мова звужує універсальний концептуальний простір, вибираючи з нього ті компоненти, які в рамках конкретної культури визнаються найбільш суттєвими [10].

Висновки. Фактично, діти, опановуючи рідну мову, набувають не лише знання про світ, об'єктивні, незалежні від своєрідного бачення світу з позицій етносу, а й засвоюють національно забарвлений концептуальний простір та засоби його репрезентації. За часи навчання особистість, оволодіваючи мовною картиною світу, не лише переймає досвід пізнання, набутий численними поколіннями людей, а й опановує механізм освоєння дійсності, використовуючи при цьому мовну картину світу як сіть для схоплення буття. Складна система мови з її лексичною, лексико-семантичною і граматичною впорядкованістю є само по собі здобутком етноспільноти, який є одночасно і результатом, і способом пізнання. Мовна картина світу набута у часи становлення особистості є основою та інструментом для подальших звершень. Сформована у процесі соціалізації мовна картина світу для особистості є базовою, позаяк всі інші картини світу – філософська, хімічна, фізична тощо утворюються на її основі.

1. Арутюнова Н.Д. Тождество и подобие: Заметки о взаимодействии концептов // Тождество и подобие: Сравнение и идентификация. – М.: Наука, 1990. – С. 7 – 33.

2. Бабушкин А.П., Жукова М.Г. Перевод реалий в свете проблем когнитивной

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

семантики // Проблемы культурной адаптации текста. – Воронеж, 1999. – С. 50 – 53.

3. Вайсгербер Й.Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. – 1993. – №2. – С. 111 – 112.

4. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.

5. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64 – 72.

6. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // ИАН СЛЯ. 1983. – Т.52. – №1. – С. 3 – 9.

7. Москвин В.П. Русская метафора: Параметры классификации // Филологические науки. – № 2. – 2000. – С. 66 – 75.

8. Мигирин В.Н. Язык как система категорий отображения. – Кишинев: Издательство "ШТИИНЦА", 1973. – 237 с.

9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говорів. – К.: Наукова думка. – Ч. 1, 1984. – 496 с. – Ч. 2, 1984. – 516 с.

10. Руднев А. Языковая картина мира. Режим доступу: http://socupr.blogspot.com/2009/11/blog-post_5074.html.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2010

УДК 141.32

Володимир Петрушов, *доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології Української державної академії залізничного транспорту, м. Харків*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ КІРКЕГОРА ТА НІЦШЕ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ХРИСТИЯНСТВА

Запропонована тема розвиває один із аспектів концепції європейського адогматизму, яку ми започаткували у деяких публікаціях (Див. "Атакуючий адогматизм", Мультиверсум, 2006, вип. 52; "Античний скептицизм як висхідна форма європейського адогматичного мислення", Мультиверсум, 2006, вип. 53; "Контрадикторні фрагменти філософії Лева Шестова у контексті феноменології Едмунда Гуссерля", Філософські обрії, 2006/16 та ін.).

Ключові слова: *Кіркегор, Ніцше, християнство, мислителі, пристрасть.*

Предложенная тема развивает один из аспектов концепции европейского адогматизму, которую мы положили началу в некоторых публикациях (См. "Атакующий адогматизм", Мультиверсум, 2006, вып. 52; "Античный скептицизм как восходящая форма европейского адогматичного мышления", Мультиверсум, 2006, вып. 53; "Контрадикторные фрагменты философии Льва Шестова в контексте феноменологии Эдмунда Гуссерля", Философские горизонты, 2006/16 и др.).

Ключевые слова: *Киркегор, Ницше, христианство, мыслители, страсть.*

The offered theme develops one of aspects of the concept European adohmatyzmu, which we have put to the beginning in some publications (See "Attacking adohmatyzm", Multiversum, 2006, pr. 52; "Antique scepticism as the ascending form European adohmatychnoho thinking", Multiversum, 2006, pr. 53; "Kontradiktornye fragments of philosophy of Lva Shestova in a context of phenomenology of Edmunda Gusserlja", Philosophical horizons, 2006/16, etc.).

Key words: *Kyrkehor, Nitsshe, christianity, thinkers, passion.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд радикальної контрадикції як крайньої в емоційному плані форми адогматизування мабуть найскладніший бік висвітлення гостро-критичної проблеми співставлення таких мислителів як Кіркегор та Ніцше. Лев Шестов, який багато розмірковував над творчістю цих мислителів, висловив думку, що ніби-то "Ніцше був більш значніший, ніж Кіркегор" [1]. Безумовно, це суто суб'єктивне порівняння Шестова. Кіркегор та Ніцше врівноважені тим значущим внеском, який вони внесли у світову філософську скарбницю. Їхні особистості інтелектуально вкраплені у створені ними філософські вчення, а тому варто в останніх вбачати перш за все людські образи, які постають перед нами у віддзеркаленні міркувань цих видатних мислителів. Християнство стало для них життєвим випробовуванням на здатність протистояти світові своїми філософськими поглядами та принципами. Можна відверто сказати, що це не ті мислителі, які попередньо узгоджують свій умонастрій з традиційним,

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com